

НАЦИОНАЛНА ХУДОЖЕСТВЕНА АКАДЕМИЯ
ФАКУЛТЕТ ЗА ИЗЯЩНИ ИЗКУСТВА КАТЕДРА „СТЕНОПИС“

„ГРАФИТИТЕ В БЪЛГАРИЯ ПОСЛЕДНИТЕ
ГОДИНИ НА XX И НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК“

БЛАГОВЕСТА ПЕТКОВА ЖЕЛЯЗКОВА

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна
и научна степен „ДОКТОР“

Научен ръководител: проф. Ружко Челебиев

София

2014

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	3
ПРЕДМЕТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	3
ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	3
ГРАНИЦИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	4
ОБЕКТ НА ИЗСЛЕДВАНЕ.....	4
МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	4
ИСТОРИОГРАФИЯ.....	5
ОПИС НА СТРУКТУРАТА НА РАБОТАТА ПО ГЛАВИ:	6
• ПЪРВА ГЛАВА.....	6
Поява на графитите и техните наследници - постграфитите. Прилики и разлики в смисловите, визуални и технико-технологични характеристики и материали. Понятиен апарат.	
• ВТОРА ГЛАВА.....	15
Графитите в контекста на съвременната градска среда.	
• ТРЕТА ГЛАВА.....	22
Поява, разпространение и развитие на графитите в България.	
• ЧЕТВЪРТА ГЛАВА.....	31
Графити фестивалът. Новият градски дизайн и графити стенописи от България.	
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	40
ПРИЛОЖЕНИЕ	41
ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ	41
БИБЛИОГРАФИЯ	42
ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА	42

УВОД

Предмет на изследването

Основният предмет на проучване са всички изображения върху архитектурни или мобилни повърхности, които биха могли да бъдат определени като графити.

В дисертацията подробно се анализират графитите и техните разнообразни форми, както и ролята и функцията им в общественото пространство. Изследват се причините за тяхната поява и развитие в САЩ, както и разпространението им по света и в България. Анализира се ролята на графитите в контекста на съвременната стенопис в България.

Цели и задачи на изследването

Целта на изследването е да проследи и проучи произхода, развитието, функция и въздействия, влияния и инфилтрация между графитите и съвременните стенно-монументални изкуства.

В зависимост от целта, изследването поставя следните задачи:

- Да бъде събрана и проучена съществуващата, достъпна специализирана литература.
- Да се проучи и анализира появата на графитите в САЩ и тяхното развитие и разпространение в други части на света и в България.
- Да се проучат и анализират някои от най-ключовите автори, свързани с появата, разпространението и развитието на графити изкуството по света и в България.
- Да се проучи функцията и въздействието на графитите в съвременната градска среда.
- Да бъде събран, класифициран и анализиран снимков материал относно графитите.

- Да се проследят и анализираат връзките между графитите и съвременните монументални изкуства.
- Да се проучат и анализират някои от най-емблематичните графити – музеи, които са центрове на графити изкуството в световен мащаб.
- Да се анализират графити фестивалите в България.
- Да се проведе анкетно проучване сред български графити художници.
- Да се проведе анкетно проучване сред организатори на графити фестивали в България.

Граници на изследването

Изследването обхваща периода от навлизането на графитите в България след 1989г. до 2014г. В този период се наблюдава голямо разнообразие от стилове и форми на графити.

Обект на изследване

Обект на настоящото изследване са техниката, материалите, темите, сюжетите и изразните средства на графитите. В дисертационния труд се анализират развитието на техниките, темите, сюжетите и обогатяването на видовете материали, които се използват за направата на произведения на графити изкуството. Промените, които настъпват във всеки един от гореупоменатите аспекти, се отразяват на визуалната образност на произведенията в световен мащаб и рефлектират върху произведенията в България.

Методология на изследването

За целите на изследването е разработена смесена методология, която включва следните методи:

Биографичен метод; Формален анализ; Иконографски методи; Иконологически методи; Културно-исторически метод. Социално – психологически метод – провеждане на интервюта с графити артисти в качеството им на експертни лица, както и провеждане на интервюта с организатори на графити фестивали в

България; Емпиричен метод на изследване, направен на базата на събрания, анализиран и класифициран снимков материал.

Историография

Информационната база, върху която стъпва изследването е свързана с книги, публикации и виртуални източници на английски, френски и български език, отнасящи се до явлението графити и неговата социална, културна и художествена функция в изграждането на съвременната градска визуална култура. Изследването се опира на социологични проучвания: интервюта с графити артисти и организатори на графити фестивали в България; на документи и проекти, свързани с организацията на графити фестивал, както и на документи, свързани с кандидатстване за финансиране на такива проекти.

Бурното развитие на графитите в световен мащаб и в България е фактор, който се отразява на тяхната визия и разнообразие. Те все по-често започват да се възприемат като форма на съвременна стенопис. Съществуващата литература за графитите в България е следната: монография на н.с. I ст. д-р. Миглена Иванова: „Съвременните български графити и глобалната традиция – нови тенденции при създаването на Български графити между 1998г. и 2005г.“ Отделни публикации има в трудовете на гл. ас. д-р Анна Янева: „Модерно и постмодерно: представяне и експониране на съвременното изкуство в България (1989г. – 2005г.)“ от 2010г.; в книгата на проф. Олег Гочев: „Стенописта – проблеми и предизвикателства“ от 2009г; в труда на д-р Даниела Чулова- Маркова: „Стенно-монументалните изкуства през XX век в България, Европа и света“ от 2008г. Както и статиите в списание „Проблеми на изкуството“ - „Съвременните Български графити знаци“ от н.с. I ст. д-р. Миглена Иванова и „Графити като феномен на масовата култура (между изкуството и вандализма)“ от Боян Демиев. Липсата на пълно изследване относно графитите в България в контекста на съвременната стенопис, особено след 2005г. до 2014г. наложи нуждата от написването на този дисертационен труд.

ОПИС НА СТРУКТУРАТА НА РАБОТАТА ПО ГЛАВИ:

- Първа глава.

Поява на графитите и техните наследници - постграфитите. Прилики и разлики в смисловите, визуални и технико-технологични характеристики и материали. Понятиен апарат.

Първа глава обхваща възникването и развитието на графитите в САЩ в периода от края на 60-те до края на 90-те години на ХХ век. Проследяват се и се анализират причините за появата на графитите и тяхната визуална, стилова и смислова промяна в процеса на развитието и разпространението им. Осъществен е анализ на графити субкултурата, нейните особености, неписани правила и закони.

Понятиения апарат, който се отнася до графити субкултурата и се обсъжда и анализира в настоящата глава включва следните термини: графити, постграфити, улично изуство, графити писател (драскач, райтър), кръ, цар, чирак, таг, троу ъпс, парчета, поток, див стил, бъбъл летър, кросване, шаблон (стенсил), характери (герои), цял град, getting up (ставане), от долу на горе, от край до край, цял вагон, цял влак, младоженци. Използваните термини, в изследването са изписани на кирилица или са преведени на български език и са посочени оригиналните еквиваленти на английски език.

Етимологията на понятието „графити” води началото си от гръцкия глагол „пиша“ (γράφειν - graphēin). Графити са [рисунките](#) или надписите на обществени места (стени на [къщи](#), [метрото](#), [улицата](#)), изпълнени със спрей. Те са част от неформалната [градска култура](#), но корените им могат да бъдат открити в най-древното минало. Графити се наричат пещерните рисунки, изображения по стените на [Помпей](#) и други места в Древна Гърция и Рим. Терминът се използва, за да обозначи рисунките и писмените съобщения по стените на обществените тоалетни и неограниченото разнообразие от политически, сексуални, хумористични, лични

съобщения. Терминът служи, за да обозначи рисунките върху метрото на Ню Йорк, както и незаконните рисунки по стените на големите градове, появили се в САЩ в края на 60-те години на ХХ век.

След 1960г. тийнейджърите на Филадельфия и по-късно на Ню Йорк (през 1970-те години) започват протест срещу установената социална организация на обществото, като драскат имената си върху обществените стени, огради и всякакви други елементи от градската среда. Авторите на графити са назовавани с най-различни имена, но в повечето случаи те представят себе си като драскачи, писатели, райтъри (от англ. writer).

Графитите играят важна роля в културния пейзаж на един град. Преструктурирането и трансформацията на традиционните букви е в основата на образността на тази визуална тенденция. Буквено базираният стил акцентира върху името на писателя, което е комбинирано с цифри, символи и декоративни елементи. Посредством него се заявява графити самоличността на писателя, който парадоксално на това цели да запази анонимност. Въпреки че графитите са достъпни за всички, защото се разпространяват в градското пространство, те могат да бъдат разчетени само от „посветените“ в рамките на графити субкултурата. Графитите са вид език в градското пространство, посредством който членовете на графити обществото осъществяват диалог по между си. Основните форми на графитите могат да бъдат разграничени по техния размер, местоположение и сложността на стилизация и дизайн. Те са следните: таг, троуиес и парчета.

С термина „таг“ (от англ. Tag - маркировка, етикет, белег) се обозначава най-ранната, опростена и ефимерна форма на графитите. Изработват се бързо и монохромно и представят името/псевдонима на графити писателя. Един от най-ранните тагери (автор на графити тагове), които започват да маркират улиците на Ню Йорк е „Таки183“.

От 1975г. понятията „Троу ъпс“ (от англ. Throw ups) или „Троуиес“ (от англ. Throwies) започват да се използват, за да бъде определено новото развитие на

формата и визията на графитите. Те се състоят от букви, които са запълнени с цвят, използва се черен контур за сенки и бял цвят за получаване на блясък. „Троуиес“, подобно на таговете, също се мултиплицират по стените на градовете, като чрез това повтаряне предоставят известност на своя автор.

Третата форма на графити се обозначава с термина „парчета“ (от англ. pieces). Съкратено от английската дума masterpieces - шедьоври, тази форма представя големи, цветни, сложни и стилистично предизвикателни произведения, които изискват повече време за изпълнение и печелят на своя създател най-голямо признание и уважение. Тази форма на графити процъфтява между 1978г. и 1981г. в Ню Йорк. Съдържат комбинация от думи, които са украсени с различни декоративни елементи, флорални мотиви или образи на различни персонажи, които са най-често в комиксов стил. Най-популярните разновидности на графити парчетата са „бродуей“, „блокбастър“ и „див стил“. Див стил (от англ. wildstyle) е най-популярния стил е графити, който се характеризира със своя сложен и почти неразчитаем дизайн на буквите.

Маркерите и спреят са основните материали, които се използват за изпълнението на графити. Друго много важно пособие за графити художниците е т.нар. „черна книга“. Той функционира като портфолио за писателите и като колективен инструмент на творчеството.

Основните йерархии в графити групата, която се обозначава с термина „крю“ (от англ. crew), са „царе“ (на англ. kings) и „чираци“ (на англ. toys). С терминът „цар“ се обозначава графити артист, който е достигнал нивото на майстор на стила и техниката. С терминът „чирак“ се обозначават начинаещите райтъри.

Графити общността се състои от няколко неписани правила и етични кодекси. Най-основното от тях е, че рисуването върху работата на друг райтър е неуважително, тълкува се като вид агресия и трябва да се избягва. Актът на задраскване или директно надрисуване на чужд графит се обозначава с термина

„кросване“ (на англ. going over и crossing out). Друго неписано правило се отнася до копирането на стила на друг писател. Тъй като личният стил е високо ценен, копирането на идеите и стила на някой друг в графити кръговете се възприема като плагиатство.

Докато първоначално графитите са представени от букви и цифри, при новата вълна на улично изкуство (на англ. street art) или постграфити се наблюдава поставянето на акцент върху фигурата, абстракцията, символи и формални техники. Постграфитите, които възникват през 1990г. в резултат на графити, олицетворяват съвременната градска визуална култура. Терминът “постграфити” (на англ. post-graffiti), се използва за идентифициране на ренесанса на незаконните, ефимерни форми на публично изкуство. Постграфитите произлизат от културата на графитите. Добавянето на представката „пост“ предполага хронологична прогресия и дистанциране от установената визуална традицията и принципите на графити подписите. Тенденцията постграфити се характеризира с широки стилистични, технологични и материални иновации. Посредством замяната на стилизираните букви с фигуративни или абстрактни изображения, уличните артисти разширяват комуникативния потенциал на своя визуален език. Основните стилове и форми на постграфитите са шаблони, стикери, лога и герои.

С терминът „шаблони“ или „стенсил“ (от англ. stencil), се обозначава един от най-разпространените стилове в уличното изкуство. Този стил е създаден в Париж, през 90-те години на ХХвек. Шаблонът, който по своята същност много прилича на графити подписите, защото може да се разпространява многократно и навсякъде, изисква малко ресурси за изготвяне: относително здрава повърхност, нож за изрязване на шаблона и спрей. Техниката на шаблонните графити е използвана например от уличните артисти Блек Лъо Ра, Банкси, Джеф Аерозол, Си215 и др.

Стикерите, също като шаблоните се изпълняват бързо и многократно. Регистрира се голямо разнообразие от видове стикери - нарисувани на ръка, черно-

бели фотокопия, или цветно принтирани. Един от най-емблематичните представители на изкуството на стикера е Шепърд Фейъри.

Графити логото е една от най-популярните форми на постграфити, която отразява развитието на графити изкуството. Стилизираните имена на съвременните подписи на авторите на графити могат да бъдат разгледани като лично лого, персонални фигури и символи. В лого графитите могат да бъдат включени различни персонажи или да бъдат напълно абстрактни. Тази форма на постграфити е анализирана посредством творчеството на едни от най-емблематичните нейни представители: Джейс, Пез и Инвейдър.

Друга основна форма на постграфитите е обозначена с терминът „герои“ или „характери“ (от англ. characters). Те са визуален комплекс, обикновено в реални размери, интерпретации на същества или личности, често придружени с четливи подписи. Обикновено, графити героите са или със самостоятелно измислен дизайн, или директно заимстват образи, интерпретации на популярни анимационни герои, като Розовата пантера Пинко или Доналт Дъг. Уличните артисити, работещи в този стил, създават още портрети на реални личности или въображаеми същества. Писатели, като Моуд2, Сийн и Лий от Ню Йорк, са първите, които започват развитието на тази форма на графитите от края на 1970г. и началото на 1980г. Този стил е изследван посредством анализ и описание на творчеството на едни от значимите съвременници на гореупоменатите графити писатели. Това са Суон, Дейвид Уолкър, Мис Ван и Ос Гемеос.

Рисуването върху стените е практика, която има дълга и разнообразна история. Писането на каквато и да била форма на графити, независимо дали са политически, лични или свързани с престъпни групи, отговаря на различни социални нужди. Изразяването чрез думи, символи и фигури върху стените на града може да бъде реакция срещу подтисничеството, анонимен начин да бъдеш чул, таен език. Хората, които го практикуват, рискуват по една единствена причина - „да имат глас“.

Появата и развитието на графитите е свързана най-силно с широкото разпространение на потребителската култура. В градската среда преобладават голямо количество рекламни изображения и графитите се явяват като опозиция на тази тенденция.

Един от най-важните въпроси в графити субкултурата е този, свързан с развиването на личен стил. Степента на изпипаност на детайлите и обмисления и оригинален дизайн свидетелстват за способностите и майсторството на един райтър. В този смисъл може да бъде обобщено, че „стилът“ в графити общността се равнява на умение за проектиране и изпълнение на едно графити произведение. Начинът, по който е написано едно име, как са представени буквите, техният дизайн и форма, използваните цветове, плавното преливане на формите на буквите, което се обозначава с термина „поток“, използвани декоративни елементи за украса или за предаване на някакъв смисъл чрез определени символи, включени шаржове, герои и други рисунки, са елементите, по които става оценяването на стила. Тъй като повечето писатели считат своите стилове за напълно оригинални и уникални, те обичат да ги именуват. Единствените имена на стила, които са употребявани от всички, са „бъбъл летър“, триизмерни буквени графити и „див стил“. Бъбъл летърс (от англ. bubble letters) е термин с който се обозначава един от основните стилове графити състоящ се от опростени закръглени букви, тип „балон“, които са запълнени с цвят.

Посредством графитите се създава вид таен език, който поддържа общността, а чрез използването на елементи от изкуството и дизайна този език е оживен и обогатен. Писателите използват различни ефекти, символи и пунктуация, за да разнообразят своите подписи, или за предаването на послание, достъпно само за определен кръг от хора, както и обозначаването на статут в графити общността. Символите, които писателите обикновено рисуват, са звезди, сърца, корони, ореоли

и стрелки. По отношение на въздействието те често използват различни ефекти за създаване на области на светлина и сянка.

През 1970г. в Ню Йорк културата на писане на графити процъфтява по влаковете на метрото. Първоначално тази практика се отнася до интериора на влаковете, но постепенно практиката се фокусира върху влаковия екстериор и именно там придобива най-голямата си популярност. Терминът „Getting up“ (ставане) служи за обозначаване на идеята за изнасяне на графитите върху външната страна на вагоните на влаковете на метрото. Писането върху влаковете предоставя престиж, слава, спонтанност, опасност, комуникация и конкуренция. Тъй като тази практика е опасна и по-трудна, в сравнение с рисуването върху статична повърхност, тя се явява ключов фактор за растежа в субкултурата. Графитите върху влаковете на метрото улесняват комуникационната мрежа между писатели от различни квартали и им предоставя известност в целия град. Тази известност в графити субкултурата се обозначава с термина „цял град“ (на англ. all city). Писатели като Сийн, Донди, Треиси 168, Скан, 2Мъч, Мер, Зефър, Лий и Лейди Пинк, измежду всички, са били изключително активни по отношение на формирането и популяризирането на графитите по влаковете в метрото.

С развитието на тази тенденция, влаковете екстериори започват да се подразделят на четири основни категории: top-to-bottoms (От долу на горе) - когато графитът обхваща само определена част от вагон на влак; end-to-ends (от край до край) – в този случай графити рисунката покрива цялата дължина на вагона, а на височина обхваща пространството от основата на вагона до началото на прозорците; whole cars (цял вагон) - графитът обхваща целия вагон; whole trains (Цял влак) - цялостно изрисуване на влак. Понякога, изрисуваните вагони са два. Те действат като самостоятелно произведение и в графити средите това е известно като „married couple“ (младоженци). За най-голямо достижение при графитите в метрото се счита, когато целият влак бъде изрисуван, от горе до долу и от край до край.

Популярността на графитите добива големи размери. По този начин освен вниманието на хиляди зрители, графитите привличат и вниманието на властите, които предприемат редица действия за тяхното премахване. Първият анти-графити съюз (1971-1973г.), организиран от тогавашния кмет на Ню Йорк Джон Линдзи, е бил неуспешен. Вторият опит за „войната с графити“ (1980-1983г.), водена от кмета Едуард Коуч, довежда до масово премахване на графити от влаковете на метрото.

В рамките на графити обществото съществува съществува разделение между мненията дали е редно да се създават легални графити, или те трябва да останат в сферата на незаконността. Това е породено от желанието на определена част от райтърите да запазят графити идеологията скрита и недостъпна за масовата публика. Други, като Лейди Пинк и Лий - основни фигури в движението на графитите в метрото на Ню Йорк, започват да правят легални графити.

В началото на 1970г. графитите стават един от елементите на хип-хоп културата. По-късно те се свързват с рапа и произтичащите от него мода, жаргон и субкултура. Хип-хоп включва визуална култура, представена чрез мода, корици на албуми и плакати. Тя използва графитите като средство за реклама. Основния сближаващ двете форми на изкуството (хип-хоп и графити) фактор е, че също както графитите хип-хоп се прави от младежи, които в този случай чрез музика и танци целят да придобият популярност и да заявят своето присъствие.

В края на 70-те и началото на 80-те години художествените общности на Ню Йорк правят опити да декриминализират графитите, като ги окачествяват като форма на изкуство. В тази инициатива участват графити артисти и куратори, както и висок клас дилъри на произведения на изкуството. Първоначално през 70-те години, графитите намират своето място в по-малки галерии. През 80-те и по-специално между 1980г. и 1983г. работата на графити писателите се рекламира като една вълнуваща нова тенденция в света на изкуството на Ню Йорк. В течение на един кратък период от време графитите се трансформират в стока и отговор на търсенията на търговските галерии. Ранните графити изложби предлагат на

артистите възможност да се срещнат, сътрудничат и да реализират потенциала на тяхната работа и силата на тяхната общност.

В началото на 1980-те години графитите често биват излагани в галериите „Фън“ и „Фешън мода“. През юни 1980г. „Фешън мода“ си сътрудничи с колектив от творци за организирането на “Таймс скуеър шоу”. Тази изложба се счита за първото официално представяне на графитите в света на високото изкуство. В изложбата “Ню Йорк / Нова вълна” на галерия Пи Си Ай, сега МОМА Пи Си Ай, филиал на Музея на модерното изкуство в Ню Йорк, открит впоследствие през февруари 1981г., кураторът Диего Кортез включва графити работи върху платно и това е от решаващо значение за определянето на графитите като изкуство. Тази изложба е последвана в края на 1983г. от „постграфити“ шоуто на галерията „Сидни Джейнс“.

Най-голямата разлика между графитите на улицата и тези върху платно е изчезването на името на писателя като централен обект на съзерцание. Произведенията на постграфити не са традиционните изображения на подписи с придружаващи ги изображения, те са образи, придружени с подписи. Тъй като работата върху платно е различна, същността на графитите се променя. Тази промяна се състои в преминаването от форма на визуално изразяване, чиито послания са достъпни само за членовете на графити субкултурата, към произведения чиито послания са визуално достъпни за широката общественост.

През 1980г. само няколко законни автори на графити, които са били част от културата на метрото - включително Краш, Дейз, Лий и Лейди Пинк – развиват кариерата си в галериите. В масовите медии най-признати с работите си са Жан-Мишел Баския и Кийт Харинг. Те успешно извършват прехода от писмената форма на незаконни графити към високото изкуство.

В процеса на своята еволюция, тенденцията графити от първоначалната нелегална сфера, ограничена до субкултурата, се развива в официална форма на изкуство и влиза в галериите.

2. Втора глава.

Графитите в контекста на съвременната градска среда.

Във втора глава се изследва връзката, влиянието и взаимодействието между графитите и постграфитите със съвременната градската среда.

Съвременният град е сложна структура от културни, архитектурни, политически и социални напластявания. Неговата визия е плод на тези процеси, както и на феномена световна глобализация. Разпространението и развитието на графити изкуството е резултат от тези процеси на глобализация и в тях се коренят причините за неговото формално и стилово разнообразие. Промяната на образността, идеите и посланията при произведенията на уличното изкуство е отражение на политическите и културни промени в обществото. Регистрира се наличието на голямо количество от регионални постграфити стилове, които се разпространяват извън контекста на културата и държавата, където се появяват първоначално. В този контекст визията на съвременните градове може да бъде определена като мултикултурна, комплексна, съчетаваща произведения в най-разнообразни интернационални стилове. В изграждането на визията на съвременния град активно присъстват рекламните изображения, които създават еднотипни пространства и насърчават потребителската култура и тази тенденция непрекъснато се разраства. По тази причина публичното пространство в съвременния град се превръща в стратегическо пространство, посредством което се продава. Чрез своите цветове, форми и послания, графитите и постграфитите се противопоставят на рекламните изображения в съвременния град. Изкуството, което е изработено на улицата отговаря на актуалните социални и политически процеси. Произведенията на постграфитите обогатяват и разнообразяват градската визуална култура и активно участват в изграждането на нейната идентичност. Чрез своите послания и

образи разобличават манипулативния характер на рекламата в общественото пространство.

Също както уличното изкуство и публичното изкуство трансформира градския пейзаж и използва мястото, като инструмент за създаването на някаква идея. Тези две форми на изкуство в обществената среда са в непрекъснат контакт с процесите в него. Съвременните проекти на публичното и уличното изкуство може едновременно да бъдат забавни или критични изследвания на културните структури на един град. В този смисъл уличните и обществени художествени практики не са крайно различаващи се една от друга.

Публичното изкуство се отнася до широк асортимент от форми на изкуство и художествени практики, които включват стенописи, обществени проекти, мемориали, статуи, архитектура, скулптура и др. Може да се срещне в екстериорната и интериорната среда. Обществените художествени проекти често са изготвяни специално с цел да се обогати една среда с произведения на изкуството, които са предназначени да се интегрират в околната архитектура, градския дизайн и пейзаж. Характерно за много от съвременните проекти на публичното изкуство е тяхното влияние от уличното изкуство. Такива например са проектите, насочени към работа с определени общности. Те включват временни програми, които се базират върху градската среда и се фокусират върху социални въпроси. Този стил публично изкуство се обозначава като „изкуство в обществен интерес“. То се основава на съвместна работа с аудиторията, а визията на крайния художествен продукт е от второстепенно значение. Артисти, чиято улична художествена дейност ярко осветява комуникативния потенциал на изкуството в публичната сфера, са например уличните артисти Блек льо Ра и Стив Пауър. Подобно на много други, които показват своето изкуството на улицата, те са заинтересовани от въпроса за изясняване на понятието за публично пространство и по този начин, изясняване на значението на публичното изкуство, като изкуство за града и неговите жители.

Работите на Блек льо Ра представляват съчетание между специфичните културни и исторически напластявания на конкретно място и съвременното. Той създава форма на единство между историята на града и обществената култура. Американският артист Стив Пауър съчетава работата си като графити артист с голямомасабни художествени проекти в областта на публичното изкуство. Последният му проект се казва „Любовно писмо до теб“ (Филадельфия 2009г.). Той е визуален протест срещу безразличието на управляващите към социалното неравенство и има за цел да привлече вниманието към определени обществени и архитектурни дефицити в този район.

Начинът, по който се разпространяват графитите и някои постграфити в обществената среда - незаконно, повдига въпроса до каква степен общественото пространство в действителност принадлежи на обществото. Чрез структурната и смисловата интеграция на своите произведения с обектите в градската среда уличните артисти подлагат на оспорване концепцията за общественото пространство. Методът на изпълнение, предоставящ реална свобода на изразяване, позволява да бъде оспорена корпоративната визуална култура на един град. Посредством образите, които рисуват, те създават нови пътища за общуване. Тази незаконна готовност за изразяване е вид сигнал за нашествие към общественото пространство, както и процес, който оспорва неговият смисъл и значение. Шепърд Фейъри, Блу, Зевс, [Джъд Суфайн](#), Блек льо Ра и Ейне са сред редицата художници, които се интересуват от тази динамика на оспорване.

Чрез своите улични произведения Шепърд Фейъри цели да накара хората да преосмислят подробностите и значенията на средата, която ги заобикаля и начина, по който тя им въздейства. Подобно на Фейъри, Джъд Суфайн оспорва публичното пространство, като насочва вниманието на хората върху повествованието, създадено от билбордове и други външни реклами, които оказват въздействие върху гражданите и техните действия. Чрез своите творби италианският уличен артист Блу изгражда и интерпретира архитектурния език на

обществени места, като го преосмисля чрез нови форми. Френският уличен артист Зевс създава пространства на размисъл върху идеи, свързани с една по-цветна и поддържана градска среда, като насочва вниманието на обществеността към ключови елементи от нейната структура. Англиският уличен артист Ейне използва традиционни шрифтове за изписването на думи в голям мащаб в целия град. Това е неговият изобретателен начин да оспори публичното пространство.

Градската среда е място и средство за изграждане на различни общности, които вдъхновяват и оказват влияние върху уличните артисти. Амбицията, която стои зад този нов жанр обществено изкуство (постграфитите), е свързана с взаимодействието, което се осъществява между автори, общество и специфичните проблеми на една определена общност, с цел изграждане на смислена връзка между творец и публика. За графити артистите, които създават по-малко визуално неразбираеми произведения в сравнение с тагерите, въпросът за комуникацията и общността е важен елемент. Много улични артисти считат своята работа за отражение и отговор на взаимодействието с гражданите. Вместо фиксирането на диалог с конкретни граждани те се фокусират главно върху създаването на работа, която има потенциал да се отнася към различни аудитории. В този контекст произведенията на уличните артисти Жи Ар, Фейт47 и Нунка разкриват пътищата, по които уличното изкуство работи с определени общности и изгражда непосредствена връзка между творец и публика.

Жи Ар е френски графити артист и фотограф. Чрез своите черно-бели снимки на обществени места, Жи Ар създава социално комуникативни произведения. Работите му съчетават изкуство и действия и са ангажирани с въпросите за свободата, идентичността и всякакъв вид ограничения. Неговите социално ангажирани проекти на уличното изкуство са: „Портрети на едно поколение“ (2004-2006г.); „Лице в лице“ (2007г.); “Жените са герои” (2008г.) и др. Чрез своите графити южноафриканският артист Фейт47 има за цел да помогне за решаването на универсални проблеми като социалното неравенство, бедността и

насилиято. Бразилския уличен артист Нунка се фокусира върху създаването на портрети на местни южноамериканци с цел да им се даде глас в рамките на просторите на Сао Пауло. Нунка привлича вниманието към разликата между традицията и модерността в контекста на един глобализиран свят.

Градът като контекст за създаване на изкуство е неизбежно свързан с произведението. Осъществяването на изкуство по улиците на града е едновременно анонимен израз на артистична свобода и форма на изразяване, която улеснява персонализирането на градския пейзаж. Градът като контекст за изразяването на уличните артисти и начинът, по който тази среда се отразява материално и концептуално на произведенията, се анализира през творческите намеси на уличните артисти Суон, Вилс и Роа.

Изкуство на Суон изглежда органично свързано като материал и форми с града. Играта с текстурата на стената, както и видът на мястото се отразяват на нейните сложни хартиени портрети, които функционират като интерактивни пространства. Французинът Вилс концептуализира градското пространство посредством директна работа върху материалната среда на определено място. Той гравира портрети върху стените на града, разкривайки различни пластове от стенната повърхност. С този акт той разкрива по символичен и материален начин културните напластявания, които формират съвременното общество. Уличният артист Роа използва географското местоположение на района, където се намира и в зависимост от това рисува животните, които са характерни за него. По този начин обръща вниманието на обществеността към естествената природа, нейната защита и опазване.

От гледна точка на графитите и уличното изкуство съвременния град се оформя като алтернативно художествено пространство, което се превръща в техен музей или галерия. Проектите, свързани с преобразяването на определен градски район или улица, посредством постграфити стават все по-популярна практика в

световен мащаб. Такива са например кварталите Бушуик в Ню Йорк и тринайсти район в Париж.

Все по-популярна е тенденцията графити и постграфити да „окупира“ сградите на стари фабрики и друг тип сгради, като по този начин ги превръщат в музеи на това изкуство. През 2013г. е осъществено проучване и документиране на място на два такива архитектурни обекта. Това са сградата на стара фабрика в Ню Йорк - „5 Пойнтс“ (започнала да функционира като музей за това изкуство от 2002г. до 2014г.) и стара жилищна сграда, намираща се в тринайсти район на Париж, която в изследването е обозначена с наименованието „Кулата от тринайсти район на Париж“ (2013г.). Други подобни обекти и проекти са проектът „Мавзолей“ в Париж, „Тахелес“ в Берлин, „Могъншън Лу“, графити стена в Шанхай, „Мегазан Жинеру“ в Париж. Тези обекти, както и гореупоменатите „5Пойнтс“ и „Кулата от тринайсти район“ на Париж са разрушени. Акта на тяхното унищожаване се определя като нов градски вандализъм.

Разрушаването на някои от най-емблематичните музеи на графити е препратка към ефимерна същност на това изкуство. Някои от произведенията на графити изкуството се запазват по-дълго време, други изчезват само няколко дни след като са създадени и това е процес, чиято причина е сложно съчетание от време, променящ се градски дизайн и атмосферни условия. Ефимерната природа на уличното изкуство в контекста на града е типично интегрирана в същността на работата. По-голямата част от материалите, които артистите използват не са трайни. Те подлежат на въздействието на атмосферните условия и времето. Тази ефимерна природа може да бъде представена и посредством композицията (например в произведенията на Пантонио), посланията или метода на работа (например произведенията на Фейла).

Градската среда е сложна структура, съставена от много елементи, които я определят като такава. Възможностите, които предлага за изразяване на графити артистите са разнообразни. Съществуват маргинални пространства, които макар и

често пренебрегвани, осмислят града като сложна среда. Това са покриви, алеи, паркинги, тротоари, градски стени, огради, електрически табла и др. Други пространства от градската среда, които представляват интерес за графити художниците са надземните и подземни комуникации, които включват тунели, мостове, надлези, метрото, подлези, пътища и улици. Много често чрез своите произведения графити художниците придават ново значение на определени знаци в градската среда, като пътни знаци, маркировката на улицата, знаците за пешеходна пътека и др. По този начин те трансформират тези части от градската среда в социално-пространствени обекти на действие, комуникация и красота. Такъв пример е намесата на американският художник Роутсуорт. Други улични артисти, които ярко осветяват маргинални пространства в градската среда са италианеца Микробо и френската улична артистка Мис Морис.

Чрез разнообразни форми и техники графити изкуството (постграфитите) превръща града в художествено пространство, до което всеки би могъл да се докосне.

3. Трета глава

Поява, разпространение и развитие на графитите в България

В трета глава се анализира появата, разпространението и развитието на графитите в България в периода 1989г. - 2014г. Осъществен е общ анализ на политическите лозунги от периода на комунистическото управление до 1989г. Анализират се промените в съвременното общество в България след 1989г., в контекста на явлението световна глобализация.

В България преди 1989г. се разпространяват множество политически лозунги, които могат да бъдат определени като вид предшественик на съвременните графити. Въпреки че тяхната същност, функция и предназначение е много различна от графитите - символ на свободното изразяване и бунт срещу установената система и двете форми използват по един и същи начин

общественото пространство, като място посредством което предават някакво послание. Политическите лозунги от периода на комунистическото управление са осъществявани с цел да се разпространява идеологията на партията. Примери за такива лозунги са: „Смърт на фашизма“ и „Вечна дружба между народите“.

В края на XX и началото на XXI век се извършват нови сериозни промени в българското общество. От една страна, отпадането на комунистическото управление през 1989г. довежда до отварянето на българските граници и връзката с Европа и света. От друга - в световен мащаб се появява, разраства и разпространява феноменът глобализация. Трансформацията на съвременното общество от индустриално в глобализирано предизвиква редица промени, които задействат механизма на развитие на отделните сфери и области на обществото, в частност изкуството и културата. Ключов фактор, който се отразява във всички сфери на живота и културата е навлизането на интернет комуникацията. В тази нова световна организация на обществото графитите започват да се разпространяват масово по света включително и в България. Чрез използването на интернет българските графити писатели започват усилен контакт и обмен на идеи с автори от цял свят. Първият сайт с работи на български автори е на графити групите NTN и LBC от град Търговище.

Съвременните графити, навлизат в България през музикалната тезевизия MTV, различни американски и западно европейски видеоклипове и списания. Те отразяват волята за промяна в този исторически и политически момент. Първите райтъри използват лесно достъпни подръчни материали. Постепенно в България навлизат спрейове и маркери. Графитите от този ранен период са незаконни и представляват подписи (тагове) и надписи: лични или политически. Политическите надписи в този период, отразяват борбата за власт между партиите БСП и СДС. Едни от най-емблематичните за периода надписи върху представителни обществени сгради в София са имената на художниците Хубен Черкелов, Георги Тушев и Косьо Минчев (1993-1994г.). Актът на поставяне на подписи върху сградите на

държавни институции може да бъде тълкуван по различни начини и да има много значения, които се простират от вандалски акт до протест, насочен към промяна или компрометиране на дадена институция. Друг пример за графити от този период са уличните акции на старозагорския художник Бойо Роа. През 1994г. осъществява графити върху колони за афиши в София и град Стара Загора. Практиката на гореупоменатите художници -Хубен Черкелов, Тушев, Койчев и Бойко Роа - вдъхновяват бъдещите „истински“ графитаджии. Те оставят следа със своя новаторски, оригинален и радикален за България подход.

Първите „истински“ графити художници у нас започват да се подписват по софийските улици от 1995г. Характерно за този период е навлизането на различни музикални тенденции, които се явяват в симбиозно съществуване с развитието на графитите у нас. Това например е техно модата, брейк, хип-хоп и рап музиката и танци, от които са вдъхновени много от темите, изписвани по стените на София в този период, като качеството им не е високо. Както по света, така и в България нелегалните графити обикновено се правят от младежи между 9 и 18 годишна възраст, но има и изключения. Първият оформен с графити квартал в София е „Зона Б-5“. Той е много благодатен и привлекателен за изявата на столичните райтъри, поради централното си разположение.

Противоречиви са мненията относно това дали графитите са изкуство или хулиганска проява. През този период в българското общество графитите са възприемани и оценявани предимно като драсканици, вандалски акт, съдържащ единствено цинизми. В процеса на развитие на графити изкуството в България и с появата на произведения с по-високи художествени качества, се регистрира тенденцията за възприемането на тази практика като изкуство.

През периода 1990-1996г. се наблюдава голямо разнообразие от различни видове графити знаци в общественото пространство. Това се дължи главно на новосъздалите се различни младежки и друг тип движения, които посредством графити знаци маркират своята територия. Графити знаците не се отличават с високи

художествени постижения. Тяхната форма и цвят обслужват определени значения и внушения. Те са два основни типа - лични и групови. Примери за групови знаци са например свастиката (знака на скинарите) и буква „А“ вписана в кръг (символ на анархистите) и др. Графити-знаците разкриват промяната към свобода на изразяване, както и обособяването на различни субкултурни групи и неформални общности. Личните графити знаци са свързани с търсенето на идентичност в рамките на съвременността.

От средата на 90-те години графитите стават все по-популярни. Появяват многофигурни композиции с по-добри пластични качества и обогатена цветност. След 1997г. в провинцията се появяват първите по-значителни групи и самостоятелни графити художници, като LBC в Търговище, Ndoe от Добрич, Естео - Бургас, SZC (Eraze, Arsek) - Стара Загора и др. След 1998 г. в София се появяват групи и творци с тагове: SirGo, CSC (Eric), GBCK (Lun, Tarke, Cas), и др. През периода 1997г., 1998г. графитите започват да се разпространяват в градовете Търговище, Пловдив, Варна и Велико Търново и др. Формите, които се създават, са от типа на таговете, троу ъпс и характери.

Един от най-ранните и популярни представители на графитите в България е Станислав Трифонов - Насте (Настера, Насимо). Той започва своята графити практика в родния си квартал в град Търговище в края на деведесетте години. В началото работи нелегално, заради тръпката и адреналина. Създава различни по качество и размер традиционни писмени графити, в които понякога включва и фигуративни изображения в комиков стил. В последствие започва да прави и легални поръчки, стенописи и изложби. Насимо е член на графити групата LBC, заедно с райтърите Scum, Funne, Естео и др., която е една от най-ранните колаборации на графити художници в България. През 1998г., в списание “Move” е публикувана статия за неговите графити. Това е ключов момент за развитието на графитите в България.

Периодът, който настъпва след 2000-та година, се характеризира с навлизането на нови техники и материали. Появяват се първите легални графити. Това поставя началото на конфронтация между създалите се вече графити групи в София и останалите градове. Софийските райтъри са привърженици на идеята, че графитите трябва да останат в сферата на нелегалността. От началото на периода след 2000г. се наблюдава феномена на различни форми на графити битки между групите и райтърите, което се изразява в надрисване или задраскване на чуждите работи. С това настъпват редица разделения, които се отнасят най-вече до оформянето на различни стилове. Така в културата на графитите се появяват редица нови стилове, както в София, така и в други български градове. Тези нови форми графити, които се появяват и развиват след 2000-та година в България все повече започват да се идентифицират като форма на съвременно стенно-монументалното изкуство или като негов еквивалент. Първите легални графити се правят по частни домове и заведения. Постепенно проекти, свързани с легални стенописи в стила и техниката на графитите, започват да се правят съвместно и с общините. Например една от най-ранните организирани прояви по отношение на графитите е иницирана от община Велико Търново през 2000г. През същата година възниква „Литературен клуб“ с рубрика с графити от 42 блок в Студентски град, през 2002г. е осъществена първата легална графити акция „Гласове от улицата“ в София. През 2003г. се осъществява и един от първите графити фестивали в България, който продължава да бъде провеждан и до настоящата 2014г.- „Спрайт графити фест“ в София. От 2003г. датира и още една от най-ранните акции за легално рисуване на графити в градска среда. Това е проектът за изрисването на спирка „Графити“ при НДК, който е част от предизборната кампания на кмета Стефан Софийски. Това е пример, в който графитите са използвани като средство за привличане на младежите към определена идея. Така от този период нататък графитите все по-често започват да се използват като средство за украсяване на градското пространство, за апелиране към младите избиратели, консуматори,

универсиализират се като знак за младежка култура. Местните общини канят райтъри да рисуват по стените на обществени сгради и това е част от начините за въвеждане на графитите като официална форма на изкуство.

Стиловото разделение между графитите става още по-осезаемо след 2004г. Първите магазини относно графити културата, създадени в София през 2004г. са „Arteror“ и „Naras“. От този период възникват много графити групи и се оформят градове-центрове на графитите. В София и някои от по-големите градове на България се наблюдава голямо разнообразие от всякакви видове, стилове и форми на нелегални графити.

От 2012 до 2014г. за целите на изследването е осъществено проучване на съществуващите графити в градовете София, Бургас, Сливен, Варна, Пловдив и Велико Търново. Резултатите от него са: има наличие на създадени и запазени графити от периода 2003 - 2014г. Регистрира се наличието на традиционни писмени графити в най-често срещаните стилове бърбъл летър, див стил, блокбастър и др. Освен тези видове графити се наблюдава наличието на различни по съдържание надписи. Те се разделят най-основно на лични (например: „Обичам те“, „Бог е велик“, „Живко ревеше“); надписи на футболни фенове (например: „Синя хунта“, „Само Левски никой друг, ЦСКА са чист боклук“); социално-политически (например: „Различен свят не може да бъде построен от безразлични хора“, „Бъди промяната, която искаш да видиш в света“). Фигуративните нелегални графити в България са разнообразни. Те представят различни пресонажи, най-често в комиксов стил.

Освен нелегалните графити, тези, изпълнени законно, продължават своето развитие. Те се характеризират с големи размери, богата цветност и образност. Един от най-ранните запазени до настоящата 2014г. примери за легални графити датират от 2004г. Те се намират върху екстериорните стени на 51 СОУ „Елисавета Багряна“ в София. Представят традиционни писмени и фигуративни графити.

Някои графити художници рисуват единствено нелегално (Cho, Ивайло Боляров и No name art). За тях само по този начин се запазва автентичността на това изкуство. Други, които са започнали с нелегална практика, в процеса на развитието си преминават към рисуването на легални графити (Насте, 140 идеи, Пиротехникс крЮ). Трети съвместяват и двете форми (Goat, Хроме и Точка). Съвместяването на тези две практики означава, че от една страна авторите се опитват да се представят пред възможно най-голям кръг хора, включително в интернет, а от друга пазят в анонимност идентичността си в нелегалните си произведения. И при двете форми на осъществяване на графити (лагални и нелегални) има наличието на обединяваща тема, която е свързана с идеята, че рисуването в обществената среда позволява на творците да достигнат до по-широка публика. Нелегалите и легалните графити, от които райтърите печелят социален и финансов капитал, се подхранват взаимно.

Един от основните резултати от развитието на графитите е превръщането им в пазарен продукт, което води до различното им осмисляне и битуване в градското пространство. Една от първите прояви на графитите като част от културната индустрия датира от 1999г. Тогава младежите Петър Татула и Емо Адаша, под името ЕХИТ, започват да шият дрехи за себе си и за своите приятели, като скоро след това много млади хора започват да използват тази марка. След 2003г. включването на графитите в рекламата става все по-популярна практика. Например през 2003г. театралното представление „Кислород“ на Галин Стоев се рекламира с шаблонни графити върху тротоари и сгради. През 2006г. М-тел рекламира своята кампания за нова мобилна услуга „Loop“. За разлика от кампанията на Данон – „ДЗП“, М-тел не наема местни райтъри, а работи с чужда рекламна агенция, която да създаде графичния образ на логото и кампанията. Големите международни фирми разпознават графитите като елемент на младежка субкултура, в която не само графичното оформление, но и личността на райтъра имат значение. Тази тенденция започва да се развива и в България. Например през 2012г. стартира кампанията за първите аудио книги с български автори - „Bulgarian

Audio Books“. За реклама на инициативата са използвани специално проектирани графити изображения. Техен автор е графити майсторът Node. Магазините „На тъмно“, които са специализирани в продажбата на спрейове и други артикули, свързани с графити културата, рекламират визията на магазините си посредством графити стенописи. През 2012г. върху екстериорните стени на 68 СОУ в кв. Дружба в София са реализирани графити стенописи, които се превръщат в реклама на фирмата вносител на боите използвани в изпълнението. „Нова телевизия“ избира да рекламира своето предаване „Х фактор“ посредством графити стенописи реализирани в София. Тези и много други примери могат да бъдат приведени за все по-популяризиращата се тенденция за използването на графитите в комерсиалната сфера.

Политическите графити заемат значително място в историята на развитието на графитите в България. Едни от най-любопитните и провокативни примери от този тип графити са акциите свързани с изрисването на паметниците на Съветската армия в София (2011-2014г.), монумента на улица Позитано 20 в София, скулпура на футболист пред Националния стадион „Васил Левски“ в София, статуя на лъв пред Съдебната палата в София и паметника на Асеневци в град Велико Търново (2013г.). Графитите изпълнени върху паметници поставят въпроси относно културния или социално-политическия живот в България, директно, чрез определени писмени послания и образи или индиректно, в зависимост от смисловата и символна симбиоза, която осъществяват със съответното произведение, върху което са изпълнени. По света този тип трансформации и намеси в обществената среда се нарича „анимация на публичното пространство“.

Едни от най-популярните и предизвикателни за райтърите места за рисуване на графити са транспортните средства: междуградски и градски. Поради спецификата на основата, върху която са нарисувани, графитите върху влакове, тролей, автобуси и др., осъществяват както естетическа, така и комуникативна функция. Те активно участват в организацията на жизнената среда и визуалната

култура на съвременните градове в България, като едновременно с това, допринасят за популяризирането на графити изкуството в България.

Практиката на рисуване върху вагоните на влаковете започва своето развитие в България през деветдесетте години на ХХв. През периода 2011г.-2014г. беше осъществено проучване и документиране, чрез снимки, на съществуващите графити върху влакове в България. Изследването установи наличието на графити, които обхващат периода 2005-2014г., с което може да бъде направен изводът, че в държавата няма изработен механизъм за почистването на графитите върху влаковете на БДЖ. Регистрирани са различни по сложност, качество и оригиналност произведения.

Освен върху влаковете на БДЖ, градския транспорт също е привлекателно място за изява на графити художниците от България. Регистрира се тенденция за обновяване и освежаване на градския транспорт чрез официално организирани и спонсорирани графити акции. Например през 2012г, е изрисуван автобус от градския транспорт в град Бургас, като част от фестивала „Духът на Бургас“. В акция от 2014г. в София са изрисувани някои от старите трамваи. Това се случва в някогашното трамвайно депо „Клокотница“. Акцията е част от фестивала за съвременно изкуство – „Зона култура“.

На базата на направеното проучване, може да бъде обобщено, че за периода от 1989г. до 2014г. в България се наблюдава бурно развитие на графити стила, като от незаконна практика, от 2000г. започват да се създават легални графити, които могат да се определят като част от съвременната стенопис.

4. Четвърта глава.

Графити фестивалът. Новият градски дизайн и графити стенописи от България.

В настоящата глава се изследват легално осъществените графити в България. Те са обозначени с терминът „графити стенописи“ (на англ. mural graffiti

или само murals). Тези произведения са представители на тенденцията улично изкуство (постграфити). Периодът, който е обхванат, е 2000 - 2014г. Осъществен е анализ на фестивала като формат за регламентирано създаване на графити.

Фестивалът, като форма за осъществяването на определено събитие, е начин за установяване на межкултурен диалог. Той е много разпространен начин за провеждането на културни събития по света. Оказва решаващо влияние върху графити културата по света и в България. Графити фестивалите се явяват основен терен, където улични художници от страната и чужбина се събират и съревновават. По време на фестивалните дни има и представяния на елементи от градската култура, като хип-хоп и брейк танци и музика. Фестивалите популяризират графитите и ги превръщат в регламентирана част от градския облик. Благодарение на такива проекти все по-често започват да се появяват произведения с по-високо качество. От друга страна организираната форма за осъществяване на графити е защитна реакция на общините срещу нелегалните вандалски прояви. За целите на изследването е разработено и осъществено анкетно проучване сред съвременни български графити художници и организатори на фестивали. Резултатите показват, че според всички анкетирани, организираните графити акции са възможност за подобряване на градската среда със съвременни произведения на изкуството.

Етапите, през които преминава организирането на графити фестивал са следните: Идея – избиране на подходящо място – спонсорство – селекция на участници – реализация.

Едни от най-ранните легални графити акции са: от 2000г. в град Велико Търново; от 2001г. фестивал в град Търговище; от 2003, 2004г. фестивала „Аерогресия“ в град Царево съчетаващ два вида изкуство, на аерографа и графитите; от 2003г. стартира провеждането на „Спрайт графити фест“ в София. Едно от първите места в София за провеждането на графити фестивали е „София ленд“. Друг център на графитите е град Царево, където всяко лято се провежда графити фестивал. Друго популярно място за легално рисуване на графити е района около

НДК в София, най-вече подлеза и загражденията около паметника „1300 години България“. След 2004г. организирането на графити фестивали става все по-популярен формат за изява на графити художниците. В България започват да се организират някои от най-престижните световни фестивали, като W4G (Write for Gold – 2005, 2006), MOS (Meeting of styles – 2006), както и българския фестивал SAF (Street art fest, град Варна – 2004г.). Тъй като „Спрайт графити фест“ е една от най-ранните организирани прояви на легитимно осъществяване на графити от 2003г. до настоящата 2014г., неговото изследване е от основно значение за проучването на развитието на графити изкуството в България.

Старитрането на „Спрайт графити фест“ датира от 2003г. През годините се провежда в различни локации в София. Те са следните: загражденията, които са около паметника „1300 години България“ пред НДК (2003г. до 2011г.); През 2012г. фестивалът се провежда пред паметника на Съветската армия в София; Борисовата градина (2013, 2014г.). Идеята на организаторите - неправителствена организация „Радар“, е чрез организирането на графити фестивал да допринесат за развитието на градските изкуства и култура. Подборът на участници и скици се осъществява на конкурсен принцип. Одобрените за участие графити артисти рисуват в една от следните категории: „див стил“, „троу ъп“, „характери“, „триизмерни графити“. Всяка година, фестивалът има различна тема, върху която участниците работят и развиват своите идеи.

През различните години от 2003г. до 2014г. в рамките на „Спрайт графити фест“ се създават произведения на графити изкуството с разнообразна визия и стил. Те са изследвани чрез класификация и анализ на снимки на графитите от различните години. Резултатите са следните: произведенията от 2003г. до 2009г. представят традиционни писмени и фигуративни графити в див стил, бъбъл летър, триизмерни графити и характери. Графитите, осъществени през 2011г., включват различни приказни и чудновати същества и сюрреалистични форми. През 2012г. графитите се осъществяват върху преносими плоскости, които са във формата на

логото на кандидатурата на София за европейска столица на културата през 2019г. Изпълнените произведения представят писмени и фигуративни графити с разнообразна визия, например един от графитите представя стила - „TapeArt“ или изкуство направено с помощта на тиксо. Темата на фестивала през 2013г. е „Stay Fresh“ (остани свеж), а произведенията които показват различни нейни интерпретации, представят писмени, фигуративни и абстрактни графити. През 2014г фестивалът се провежда с образователна програма за тийнейджъри, които искат да се научат да рисуват графити. Реализираните произведения представят основно традиционни писмени графити (парчета), в които авторите експериментират с дизайна и формите на буквите.

Фестивалите и инициативите за позволено рисуване на графити превръщат едни от най-неугледните места в някои от по-големите градове на България в красиви пространства. Например коритото на Перловската река в кв. Хаджи Димитър в София се превръща в мястото за осъществяването на графити фестивал през 2011г. и 2012г., благодарение на което се превръща в своеобразна галерия на открито. Инициаторът на фестивала е „Фондация за градско изкуство – градски твари“. Целите на фестивала са свързани с идеята за регулиращата и превантивна роля на графитите в политиките на общината, стимулиране към творческа дейност, а не вандализъм, креативно използване на съществуващото градско пространство и предоставяне възможност на младите хора за творческа изява. Графитите, които са реализирани, облагородяват градското пространство чрез своите цветове и форми и по този начин допринасят за подобряването на визуалната култура в този район. Проектът е подкрепен от община „Подуяне“. Райтърите реализират своите работи като функция на средата и обстоятелствата, възползвайки се от възможностите, предоставени им от градския пейзаж и неговите неудачни зони.

Посредством своята дейност „Фондация за градско изкуство - Градски твари“ разкрива един от най-сериозните елементи в развитието на дизайна на днешните градове. В този контекст през 2013г., е инициатор за изрисуването на

панелни жилищни сгради в София. България е много благодатен район за развитието на подобни акции, тъй като в градовете има множество квартали със запусната, еднообразна и сива жилищна архитектура, която се нуждае от едно друго, по-цветно битие. Проектът, осъществен под формата на фестивал, носи наименованието „Души в стените“. Поканените за инициативата художници са Насимо, Бозко и поляците Etan Cui. Те трансформират визията на три от жилищните сгради в квартал „Хаджи Димитър“ София. По този начин в България все по-силно се развива тенденцията, в която уличното изкуство превърща улиците и кварталите на големите градове в открити художествени изложби с отворена комуникация.

Сдружение „Трансформатори“ организира графити фестивали за подобряване на градското пространство. През 2011г. и 2012г. инициира графити фестивала „Улица кутиена“, свързан с изрисуването на електрическите табла на ул. Шишман в София и „Театър на улицата“, при който се рисува върху електрическите табла на ул. Раковски в София. Според архитект Валери Гюров, един от главните инициатори на гореупоменатите акции, графитите могат да бъдат използвани като стенописни решения, посредством които да бъдат подобрени някои неудачни зони в градското пространство. Съвременните послания, достъпна и атрактивна образност, както и възможността това изкуство да се адаптира към всякакъв тип основи, според него са предимствата на графитите, като средство за обновяване на градската среда.

Ънблок графити фестиал се осъществява през 2012г. Неговата цел е чрез изразните средства и възможности на графитите да превърне запуснатите коридори на блока на студентското общежитие 28 на Национална художествена академия, София в едно алтернативно художествено пространство. Иновативен за София, съвременен като разбиране и актуален като форма, проектът е принос към симбиозата между алтернативно и класическо изкуство в архитектурна и градска среда. Според организаторите настоящият проект е алтернатива на агресивната поп-

фолк естетика и комерсиална реклама, която е заляла Студентски град. Той е в синхрон с утвърдената международна практика на „изнасяне” на културата в периферията, използва изкуството като преобразяващ фактор и реално допринася за създаването на нови арт пространства в столицата. Фокусът пада върху творческата активност на млади, талантиливи хора, при това мотивирани сами да трансформират жизнената си среда. Основното изискване към участниците е да използват само черното, бялото, нюансите на сивото и един цвят по избор, който е решаващ за мястото на техния графити стенопис по етажите.

В рамките на фестивала „Он фест“ през 2013г. е изрисувана голямомасщабна графити върху една от охладителните кули на ТЕЦ София. Графитът изобразява доктор Мундо - емблематичен герой от видео игра. Популярността на тенденцията за легално осъществяване на графити в рамките на графити фестивал непрекъснато се увеличава. Регистрира се увеличаване на разнообразието от стилове и техники. Например през 2014г. се провежда второто издание на фестивала „Съзнание без граници“ в София. В едно от реализираните произведения, което се намира в бл. 54, вх. В са използвани, освен традиционните спрейове, флуорисцентни бои, които претворяват интериорното пространство на блока по интересен и иновативен начин.

След 2000г. както в София така и в много български градове, например Варна, Пловдив, Бургас, Стара Загора, Шабла, Поморие Велико Търново, Русе, Ямбол и други се организират различни по мащабност графити фестивали. За целите на изследването са проучени фестивали от градовете Варна, Пловдив, Бургас и Стара Загора.

През 2011г. в град Варна се провежда графити фестивал „Инсула“. Основната цел на организаторите му е да бъде оставен красив, материален отпечатък върху градското пространство, където се провежда. В рамките на фестивала графити артистите Nychos, Funne, Stereo и Насимо, реализират мащабна графити стенопис, озаглавен „Open eye“ (Отворени очи). Той е нарисуван върху една от екстериорните стени на завод Елпром. В град Пловдив през 2012 и 2013г.

се организира „Стрийт арт фест Пловдив“. През 2012г. се осъществява в подлеза на баня Старинна. Във фестивала вземат участие едни от най-добрите български графити артисти - 140 идеи, Съншайнерс, Supergum, Йоан Ценков и др. Реализираните произведения превръщат подлеза в алтернативно художествено пространство. През 2013г. в рамките на фестивала са осъществени разнообразни фиуративни графити стенописи, върху екстериорните стени на Драматичния театър и регионалния телевизионен център на улица „Найден Геров“. През 2013г. в морската градина на град Бургас е изградена стена, върху която легално да се рисуват графити. Идеята е свързана с облагородяването на това място и трансформирането му в галерия на открито и носи името „Стенографика“. Проектът продължава политиката на Общината за подобряване на съществуващите и създаване на нови пространства за изкуство и култура. В рамките на два от фестивалните дни, на 23 и 24 март 2013г. художници изрисуват чисто новата стена с графити на тема „Плажна култура“. През 2014г. в град Стара Загора, в рамките на фестивала „Различен поглед“, графити артистите Естео, Насимо и “140 идеи”, реализират графити стенопис, който е озаглавен с името „Обърната елха“.

Тези и много други примери могат да бъдат представени за илюстрация на все по-нарастващата популярност на графити фестивалите в България. Изследването установи, че повечето от тези инициативи са финансирани от общините, които възприемат графитите като възможно средство за подобряване на съществуващите и създаване на нови пространства за изкуство и култура.

Както беше упоменато по-горе, след 2000г. навлиза тенденцията за създаване на легални графити. Първите легали са създавани в частни домове, дискотеки и заведения, но постепенно влизат в украсните решения на екстериорните или интериорни пространства и на всякакъв друг тип сгради. Тъй като след 1989г. се регистрира криза в създаването на официална стенопис в градската среда, графити стенописите стават все по-популярно и предпочитано средство за подобряването на градската визуална култура.

Съвременната градска среда в България е пренаситена с рекламни изображения. Наблюдава се архитектура, която е изградена на принципите на функционализма. Характерни за различни райони и квартали, са жилищни постройки, които са подчинени на правата линия и правия ъгъл. При тяхното проектиране е отхвърлен всякакъв детайл, цветността е ограничена и еднообразна, конструкцията е затворена. Тази архитектура се нуждае от реновиране и обогатяване с цвят. В този контекст графити стенописите се явяват добро решение, тъй като се правят бързо, а материалите за рисуване са подходящи за основите, които предлагат панелната жилищна архитектура. В световен мащаб практиката маргинални жилищни квартали да се обновяват в алтернативни художествени пространства с творчески средства вече е политика на местните власти. Взаимодействието на градската среда, като сложен организъм от архитектура, комуникации, инженерна инфраструктура и градски дизайн с графитите отговаря на нуждата от цвят и послания, които са социално ангажирани и адекватни на съвременния свят. Дори и да са проектирани за конкретно място, графити стенописите оформят дръзко и ярко архитектурата. Тази тенденция е изследвана, посредством анализ и класификация на реализирани графити стенописи в София и градовете Пловдив, Варна, Велико Търново, Сливен, Плевен.

В София изследваните стенописи са: графити стенопис върху сградата на детска млечна кухня, в квартал „Младост I“, 2009г.; графити стенопис върху стена на социален и младежки център „Св. Константин“; графити стенописите от 95 СОУ „Проф. Иван Шишманов“; графити стенопис „Да спасим кафявия орел“ върху фасадата на 32 СОУ, бул. „Христо Ботев“ 63, 2012г.; графити стенопис на тема „Да спасим кафявата мечка“ върху стена на 23-то СОУ „Фредерик Жолио Кюри“, 2013г.; графити стенопис, озаглавен „Хвърчащите хора“ върху жилищен блок в кв. „Сухата река“, 2014г.;

Графити стенописи извън София:

Пловдив: графити стенопис върху една от екстериорните стени на СОУ “Цар Симеон Велики”, 2013г.;

Варна: графити стенопис върху фасадата на училище „Свети Климент Охридски“ във Варна, 2012г.; графити стенописите „Гордостта на вековете“ от Аспаруховия мост, 2013г.; графити стенопис върху сградата на Държавния Куклен Театър; графити стенописи върху фасадата на помощно училище „Братя Миладинови“, 2013г.;

Велико Търново: графити стенописи върху двайсет стари сгради, които се намират в старата част на Велико Търново, 2013г.

Сливен: графити стенопис върху трафопост в кв. Даме Груев, 2013г.

Плевен: графити стенопис върху стена на сграда в центъра на града срещу Драматичния театър. 2014г.;

Изкуството на графитите става популярна практика за естетизация, както на екстериорни, така и на интериорни пространства. Тези тенденции са свързани до голяма степен с техниката на изпълнение, която предоставя бърз и оригинален начин за преобразяването на визията на едно помещение. Графити стенописите дават възможност да се претворят нестандартни и красиви интериорни решения, които създават уют, изисканост и съвременност на пространството.

От 2008г. датира една от най-ранните реализации в интериорно обществено пространство, която е запзена и до днес. Това са графити стенописи в сградата на Девета френска гимназия в София. През 2010г. в първа английска гимназия в София са осъществени два стенописа в стила на графитите. Те са разположени в интериора на сградата на гимназията и са дело на графити художника Емил Първанов - Еменцо. В контекста на изследването на графити стенописите в интериора, Арт хостел в София е място, в чието интериорно пространство е събрано разнообразие от форми, видове и стилове графити, като най-любопитните са стикерите на Насимо, графити стенопис на Бозко и графити стенопис на Goat.

Други примери за графити стенописи в интериора са: графити стенопис в нощен клуб и бар “Инсайт” в град Бургас, дело на художниците Даниел Дубаров и Николай Борисов от графити групата „SuperGeam“, графити стенописите от 2013г. в нощен бар при НДК в София, дело на пловдивския графити артист Stern, както и цялостното решение на интериора на коридорите и стаите, на 5 етаж на „Арт хотел Симона“ в София.

Анализът на развитието на легалното графити изкуство в България уснатанови: Графити фестивалите са фактор за развитието на качеството, формите, стиловете и разнообразието на графитите в България. В изследвания период (2000 - 2014г.) се забелязва бурно развитие на легалните графити, които са разнообразни по форма и стил и се включват както в екстериора, така и в интериориора.

Заклучение

Възоснова на направените проучвания и анализи на появата, развитието и разпространението на графитите по света и в България, изследването установи, че графитите и техните наследници постграфити са значимо художествено явление. Те се налагат като съвременна форма на стенопис. Превръщат едни от най-неугледните градски части по света и в България в красиви пространства и галерии на открито, до които всеки би могъл да се докосне. Първоначално възникнали в сферата на ъндърграунд културата, в процеса на своята еволюция, разпространение и нарастваща популярност, стават регламентирана част от облика на града и художествения живот.

Освен естетическата, графитите и постграфитите имат и социална роля. Те стават креативно занимание на млади хора от цял свят. Концептуализират градската среда и използват специфичността и за предаването на определено послание. Графитите и уличното изкуство скъсяват дистанцията между творец и публика. Графитите и постграфитите които представляват явна намеса върху

архитектурната и визуалната култура на града, са инструмент за провокация и естетическо оформяне.

ПРИЛОЖЕНИЯ

- Анкета, насочена към графити артисти от България
- Анкета, насочена към организатори на графити фестивали в България
- Анкета, насочена към участниците в Ънблок графити фестивал.
- Фотоалбум
- Списък на илюстрациите

Декларация за оригиналност

- Осъществено е цялостно проучване на навлизането, разпространението и развитието на графитите в България (1989г. – 2014г.)
- Осъществен е анализ на феномена графити в съвременната градска среда и влиянието му върху новата монументална образност в България.
- Изследвана е художествената и социална роля на графитите и начинът, по който преосмислят общественото пространство.
- Проучени са някои ключови обекти, свързани с графитите в Ню Йорк, Питсбърг, Париж и някои от големите градове в България, като София, Пловдив, Велико Търново, Стара Загора, Варна, Бургас, Сливен и др.
- От гореупоменатите градове е събран, систематизиран, класифициран и анализиран богат илюстративен материал.
- Проведено е национално анкетно проучване със съвременни графити артисти от България, благодарение на което научното изследване достигна до възможно най-точните изводи, относно развитието на графитите у нас.

- Осъществено е анкетно проучване сред организатори на графити фестивали в България.

БИБЛИОГРАФИЯ

За целите на дисертационния труд е използвана библиография, която съдържа книги на български, френски и английски език, статии и публикации, както и официални виртуални източници.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

- Желязкова, Б., Кулата от тринайсти район на Париж – Сборник материали от докторантска конференция 2013 в НХА, С., (под печат);
- Желязкова, Б., Упблок фестивал – от белите коридори до едно алтернативно художествено пространство // Изкуство и критика, бр. 7, 2013;
- Желязкова, Б., Упблок фестивал – от белите коридори до едно алтернативно художествено пространство – Сборник материали от докторантска конференция 2012 в НХА, С., 2012;